

MEĐUNARODNA DIMENZIJA PRIKLJUČENJA ISTRE I SLOVENSKEG PRIMORJA NOVOJ JUGOSLAVIJI

Slobodan NEŠOVIĆ UDK 327 (497.13-3 Istra + 497.12-3 Slov.primorje) »1941/1945«
Šafarikova 2/III Pregledni članak
Beograd Ur. 23. 9. 1988.

Autor razmatra ulogu saveznika (V. Britanije, SAD i SSSR-a) u pitanju priključenja Istre i Slovenskog primorja od 1941. g. do Sporazuma o Julijskoj krajini (Beograd, 9.6.1945. g.). Tekst toga Sporazuma donosi se u prilogu.

Od početka drugog svetskog rata Jugoslavija je bila u žiži ne samo diplomatskog nego i vojnostrategijskog interesovanja vodećih sila zaraćenih strana. Nemačka, a uz nju i Italija, nastojale su da je malo-pomalo a zatim - od 1. marta 1941, kada je Bugarska pristupila Trojnom paktu - sve jačim pritiscima pridobiju za Osovinu, a vlada V. Britanije, a s njom i SAD, trudile su se da spreče to po svaku cenu. Vinston Čerčil (Winston Churchill, 1874-1965), ubrzo pošto je preuzeo vladu od Nevila Čemberlena (Nevill Chamberlain, 1869-1940) bio je »preokupiran budućnošću Balkana«.¹ I to iz višestrukog interesa: da bi, pre svega, sačuvao vitalne interese svoje zemlje u Sredozemlju, da bi se tadašnja Britanska imperija sa što više uspeha suprotstavila eventualnoj penetraciji SSSR-a u taj neuralgični prostor, te da bi, preko Balkana, bila na vratnici Srednje Evrope.

A kad su se narodi Jugoslavije prevratom od 27. marta 1941. neopozivo opredelili za antifašistički svet i demokratiju, taj odvažan potez pružio je celom svetu dokaz da će narodi Jugoslavije rečitim sloganom »Bolje grob nego rob« istrajati u borbi za odbranu svoje slobode i nezavisnosti.

Posle kapitulacije jugoslovenske vojske (17. aprila 1941), vlada generala Dušana Simovića (1882-1962), za vreme boravka na Bliskom istoku, Deklaracijom od 4. maja 1941. objavila je da nastavlja rat na strani saveznika protiv sila Osovine i njihovih satelita Bugarske i Mađarske do pobeđe i ponovnog »vaspostavljanja teritorijalnog

¹ Jean-Baptiste DUROSELLE, *Le conflit de Trieste 1943- 1945*, Bruxelles 1966, str. 149.

integriteta, nezavisnosti naše (jugoslovenske - prim. Sl. N.) države i pune slobode svih Srba, Hrvata i Slovenaca...«²

Od tada jugoslovenski predstavnici aktivno učestvuju u svim savezničkim akcijama i na diplomatskoj sceni. Tako je Jugoslavija među prvim zemljama Ujedinjenih naroda bila zastupljena na međusavezničkom sastanku u Londonu (24. septembra 1941) na kome je prihvaćena Deklaracija o Atlantskoj povelji koju su u Njufaundlendu, na Atlantiku, potpisani (12. augusta 1941) predsednik SAD Franklin Delano Ruzvelt (F. D. Roosevelt, 1882-1945) i britanski premijer Vinston Čerčil. Ovim dokumentom, kojega je prihvatila i vlada SSSR-a (24. septembra 1941), priznato je »pravo svih naroda da slobodno izaberu oblik vladavine pod kojim će živeti«. Pored toga u Deklaraciji od 12. avgusta 1941. kaže se da se ne uvažavaju »nikakve teritorijalne promene koje nisu u skladu sa slobodno izraženim željama naroda koji su u pitanju«. Time je implicite priznato pravo na samoopredeljenje. To se svakako odnosilo i na jugoslovensko i drugo stanovništvo Istre, Rijeke, Zadra, jadranskih otoka, Slovenačkog primorja i Julijske krajine, dakle na sve nacionalnosti koje su između dva svetska rata živele pod vlašću Italije odvojeni od svoje matične zemlje, Jugoslavije. Međutim, Ruzveltova i Čerčilova doktrina o nepromenljivosti predratnih državnih granica pre okončanja rata, tj. pre Konferencije mira, a ukoliko do nje ne dođe na Konferenciji velikih sila, bila je kontradiktorna načelu prava na samoopredeljenje naroda Istre, Slovenačkog primorja i drugih jugoslovenskih teritorija koje su bile pod italijanskim fašizmom.

To je bio, svakako, važan momenat u borbi NOP-a Jugoslavije da se oružanom borbom i ovog jugoslovenskog življa protiv sila Osovine izvojuje pravo Hrvata i Slovenaca na samoopredeljenje i prisajedinjenje svojim narodima u Jugoslaviji. Zato su se narodi Istre, Slovenačkog primorja i Julijske krajine latili oružja da bi se spasili fašističkog tlačenja i nasilnog odnarođavanja, da bi zbacili ropske lance italijanskog imperijalizma. Istovremeno bilo im je jasno da se vlade u Londonu i Vašingtonu nisu osvrtaile na načela Atlantske povelje, na načelo da svaka buduća teritorijalna promena mora odgovarati slobodno izraženoj volji naroda.

Uostalom, CK KPJ je proklamovao ne samo opštenarodnu borbu za proterivanje okupatora sa jugoslovenske državne teritorije, nego je u tu borbu želeo da svrsta sve naše sunarodnike koji su se nalazili pod vlašću susednih zemalja da i sami doprinesu svom oslobođenju. Zato su CK KP Hrvatske i Inicijativni odbor za osnivanje ZAVNOH-a (18. marta 1943) proglasili da će »NOVJ voditi bespoštednu borbu za potpuno oslobođenje hrvatskog naroda i za priključenje ranije okupiranih hrvatskih krajeva (Istre, Rijeke, Zadra i dalmatinskih otoka) matici zemlji«. Tu zamisao Inicijativni odbor za osnivanje ZAVNOH-a i Glavni štab NOV i PO Hrvatske 28. maja

2 AJ, 103-24. Jugoslovenski Oktroisani ustav iz 1931. godine nije priznavao kao posebne narode Makedonce i Crnogorce pa se zbog toga oni i ne pominju u ovom dokumentu. Posebnim dokumentom datiranim 4. maja Jugoslovenska kraljevska vlada sa danom 6. aprilom objavila je rat Bugarskoj, a sa 10. aprilom 1941. i Mađarskoj zato što su i ove dve zemlje učestvovala u okupaciji i podeli jugoslovenskih teritorija.

3 Sl. NEŠOVIĆ - B. Petranović, *Jugoslavija i ujedinjeni narodi, 1941-1945*, Beograd 1985, str. 100-101.

4 *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zagreb 1964, tom I (1943), str. 79.

1943, dalje razrađuje tako što se NOP Hrvatske, stojeći na stanovištu demokratskih ideja i prava naroda na samoopredeljenje, bori za priključenje Istre, Zadra, Lastova i svih kvarnerskih otoka Hrvatskoj.⁵ Ovaj stav se naglašava i u Proglasu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a od 14. juna 1943. ZAVNOH se obraća »braći Hrvatima Istre, Zadra, Rijeke i jadranskih otoka« ističući činjenicu da im se otvaraju mogućnosti nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja sa ostalim hrvatskim zemljama...⁶ U zaključcima Rezolucije tog zasjedanja ZAVNOH-a ne nalazi se ta ideja, nego se kaže da se »s punim poverenjem gleda u velike saveznike« da će u skladu sa »Atlantskom poveljom poštivati prava malih naroda« da »riješe svoja unutrašnja pitanja i svoje odnose prema drugim narodima i zemljama«.

To je bilo nešto novo u tretiranju ovog problema. ZAVNOH, kao najviše predstavničko i zakonodavno telo nove narodne vlasti u Hrvatskoj, vodio je računa da državopravno ne prejudicira rešavanje priključenja hrvatskih krajeva pod Italijom matici zemlji, jer se znalo za stav velikih zapadnih saveznika o nepromenljivosti granica pre svršetka rata.

Ali posle kapitulacije Italije (8. septembar 1943), kada su nastale nove spoljnopolitičke okolnosti, problem Istre, Rijeke, Zadra, jadranskih otoka i Slovenačkog primorja prerasta u nov kvalitet, dobija gotovo ustavni značaj.

Svojom oružanom borbom i uspesima savezničkog oružja, posebno u oblasti Sredozemlja, narod ovih jugoslovenskih krajeva, oslobođen fašističkog ropstva, pristupio je samoinicijativno rešavanju svog prisajedinjenja matičnim zemljama u novoj jugoslovenskoj državnoj zajednici ravnopravnih naroda. Te svoje istorijske ciljeve hrvatski i slovenački živalj ovog prostora ostvarivao je na osnovu načela Atlantske povelje. Okružni narodnooslobodilački odbor za Istru doneo je 13. septembra 1943. u Pazinu »Rujansku odluku« kojom se Istra priključuje matici zemlji - Hrvatskoj, a preko nje novoj demokratskoj zajednici naroda Jugoslavije. ZAVNOH je »Rujansku odluku« prihvatio i potvrdio 20. septembra 1943. godine.

Slično se postupilo i u Sloveniji, gde je 16. septembra 1943. Izvršni odbor Oslobođilne fronte, kao suvereni subjekt narodne vlasti, i ne pozivajući se na Atlantsku povelju, doneo odluku da svu vlast, javnu upravu na oslobođenom području Slovenačkog primorja poverava Narodnooslobodilačkom odboru (Narodno Oslobođilnom Svetu) za Slovenačko primorje.⁸

ZAVNOH i SNOO predložili su da ove odluke potvrdi i AVNOJ, što je i učinjeno na sednici Predsedništva AVNOJ-a i na plenumu drugog zasjedanja AVNOJ-a od 30. novembra 1954.⁹

Od ovog državopravnog čina najvišeg predstavničkog i zakonodavnog tela Federativne Jugoslavije, problem Istre i Slovenačkog primorja ulazi u orbitu

5 Ibid, str. 132.

6 Ibid, str. 210.

7 Ibid, str. 219-220.

8 SI. NEŠOVIĆ, *Stvaranje nove Jugoslavije*, Beograd 1981, str. 241-243; SI. NEŠOVIĆ - B. Petranović, *AVNOJ i revolucija*, Beograd 1983, str. 421-422.

9 *Prvo i drugo zasjedanje AVNOJ-a*, Beograd 1983, str. 309-310; 319. - U zaključcima sednice CK KPJ održane od 16. do 18. oktobra 1943, u odeljku II Organizacija narodne vlasti, u tač. 3) kaže se da Prezidijum AVNOJ-a »svečano proklamira prisajedinjenje Istre, Slov.(enskog) primorja, Gorice i otoka Jugoslaviji«. Ovde se jedino pominje Gorica, koja nije navedena u Odluci SNOO od 16. septembra, niti je unesena u odluku AVNOJ-a od 30. novembra 1943. godine.

međunarodnih odnosa i postaje sastavni deo borbe AVNOJ-a i NKOJ-a za međunarodno priznanje.

Neophodno je naglasiti da veliki zapadni saveznici nisu uopšte reagovali na odluke o Istri i Slovenačkom primorju.

Ne samo da se Vinston Čerčil na taj problem nije hteo ni da osvrne, nego je rešenje o priključenju Istre i Slovenačkog primorja ignorisala i Ruzveltova administracija. U ovo pitanje, koje je zadiralo u međusavezničke odnose vodećih sila antifašističke koalicije, nije htela da ulazi ni vlada SSSR, zbog »mira u porodici velikih«. Tri velike saveznice o odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a izjasnile su se s pobudama i razlozima koji nisu bili zajednički, a kamoli jedinstveni.

A) Tako je Kordel Hal (Cordell Hull, 1871-1955), državni sekretar za spoljne poslove Ruzveltove administracije, izjavio: »Naša je namera da svim sredstvima pomožemo snage otpora, i to sa gledišta njihove vojničke vrednosti, ne ulazeći dok traje borba u diskusiju o političkim razlikama...« (9. XII. 1943).

B) Vlada SSSR, preko TASS-a, saopštila je da odluke AVNOJ-a »...posmatra kao pozitivne činjenice koje doprinose daljoj uspešnoj borbi naroda Jugoslavije protiv hitlerovske Nemačke«, te »svedoče o ozbiljnim uspesima novih lidera Jugoslavije u ujedinjavanju svih nacionalnih snaga Jugoslavije...« (14. XII. 1943).

C) Antoni Idn (Anthony Eden, 1897-1977), šef britanske diplomatije, kaže: »...Nedavno su obrazovani, pod okriljem vrhovnog komandanta partizanskih snaga, Vrhovno zakonodavno veće i Nacionalni komitet oslobođenja. Koliko mi je poznato, Nacionalni komitet ne proteže svoju vlast izvan teritorija u kojima dela. On svakako nije zahtevao bilo kakav oblik priznavanja od vlade Njegovog Veličanstva...«, »partizani ističu privremeni karakter ove administracije, jer oni smatraju da će jugoslovenski narodi, čim njihova zemlja bude oslobođena, slobodno izabrati onakav oblik vladavine koji više vole. Ako je takvo stanje stvari, onda je ono saglasno sa gledištem vlade Njegovog Veličanstva.« (14. XII. 1943).¹⁰

I zaista NKOJ u tom trenutku nije tražio međunarodno priznanje. Na prvoj zajedničkoj sednici članova Predsedništva AVNOJ-a i članova NKOJ-a od 3. decembra 1943. kad se prešlo na tačku »II Vanjska pitanja«, maršal J. B. Tito o zahtevu za međunarodno priznanje rekao je i ovo: »Mi moramo raditi tako da ne dobijemo šamar... Ne treba se žuriti. Zato nije vlada, nego komitet. Za narod je to vlada, za njih (saveznike - prim. Sl. N.) komitet koji vodi rat...

Pristao sam da budem predsednik Nac.(ionalnog) kom.(iteta). Naučit ću ih da razgovaraju s predsednikom, a ne s Vrh.(ovnim) komandantom.«¹¹

Drastično upozorenje J. B. Tita da problem međunarodnog priznanja promena izvršenih u zemlji u toku NOB-a i revolucije neće biti nimalo lak nije bilo bezrazložno. Jer, Čerčil je i tada i godinu dana kasnije posmatrao Istru i Slovenačko primorje kao delove Italije. Polazeći sa tog svog stanovišta, V. Čerčil je uporno nastojao da pred-

¹⁰ The New York Times, N.Y., 10. XII. 1943; Vnešnja politika Sovetskog Sojuza v period otečestenoj vojni, Moskva 1946, tom I, str. 435-436; Parliamentary Debates House of Commons (Hansard), London, 14. XII. 1943. - Opš. v. Sl. NEŠOVIĆ, *Svet o nama*, Beograd 1983, tom 2, str. 422-423, 436-445.

¹¹ Sl. NEŠOVIĆ, *Stvaranje nove Jugoslavije*, str. 360. - U originalu zapisnika (ACKSKJ, Fond NKOJ-a) ovaj tekst se ne nalazi, jer ga je Vladimir Bakarić - koji je sekretaru NKOJ-a Radonji Goluboviću pomogao u pisanju zapisnika - nije uneo, već ga je dostavio ovom referentu pismom od 10. II. 1981, s predlogom da taj fragment unese u ovu knjigu pripremanu za štampu.

sednika F. D. Ruzvelta privoli da se savezničkim snagama izvrši desant u Istri i da se tim pravcem što pre dođe do Srednje Evrope, da bi saveznici pre Crvene armije stigli u Beč. Naravno i da se, kad već bude na terenu Istre i Slovenije, umeša u jugoslovenske stvari ne bi li obezbedio britanski uticaj da, ako uspe, vrati na presto kralja Petra II. Kad god je govorio o tome, Čerčil se pozivao na to da su Amerikanci prepustili Britancima Balkan kao njihovu interesnu sferu sa operativnog gledišta. Za ovu svoju ideju V. Čerčil je pridobio i feldmaršala Kristijana Smatsa (Jan Christian Smuts, 1870-1950), premijera Južnoafričke Unije, koji je uviđao da će Titova »supremacija u Jugoslaviji naneti štete našim (angloameričkim) interesima«. ¹² Zato je britanski premijer s pravom smatrao da iskrcavanje u Istri daleko prevazilazi čisto vojničke ciljeve. To je bilo jasno i Ruzveltu i njegovom Udruženom štabu. Jer, Čerčil je želeo da stvori i nekakav *cordon sanitaire* prema Istoku, da onemogući Jugoslovane da se domognu Istre, Trsta i Julijske krajine. Za ostvarenje svog plana o Istri, Trstu i za prodor kroz Ljubljanska vrata britanski premijer je, umesto britanskih snaga, imao u vidu tri američke i dve francuske divizije. Bio je to i predlog glavnokomandujućeg u Sredozemlju, generala Hanrija Vilsona (Henry Maitland Wilson, 1881-1964). Međutim, znalo se da on uvek radi u dosluhu sa Čerčilom, a u Vašingtonu uviđalo da Britanci ceo Mediteran i Bliski istok smatraju »svojim« područjem, u kojem ne žele da vide ni Amerikance ni Ruse! Sa stanovišta dugoročne strategije vlade V. Britanije, Balkan, pa prema tome i Istra, bio je jedna od ključnih tačaka da bi se komunikacijski povezali rasuti delovi njene imperije. Ali Balkan je i za Sovjetski Savez, kao dominantnu silu u Istočnoj Evropi, bio od vitalnog značaja, pa će zbog toga ovo područje starog kontinenta »biti probni kamen« za političke i vojne odnose vodećih savezničkih sila. Amerikanci su pak u to doba bili veoma zainteresovani za arapske petrolejske izvore, kao dopunu svojih energetske potencijala. ¹³ Uprkos tome, predsednik Ruzvelt je bio protiv svakog iskrcavanja u »zoni severnog Jadrana«, mada je bio saglasan sa Čerčilom da Jugoslovenima ne treba dozvoliti da zaposednu »sporni« prostor Istre, Trsta i Julijske krajine. Protiv Čerčilove zamisli o iskrcavanju u Istri bili su i uticajni američki generali iz Udruženog štaba. U odgovoru na jednu Čerčilovu poruku od 28. juna 1944. u kojoj ovaj ne pominje iskrcavanje u Istri (mada je i to bilo u pitanju), predsednik Ruzvelt je naglasio: »Ne mogu se složiti da se trupe Sjedinjenih Država upotrebe protiv Istre i na Balkanu, a i ne vidim da će se Francuzi složiti da se francuske trupe tamo koriste.« »Najzad,« - rekao je na kraju američki predsednik - »iz čisto političkih razloga, ja nikada ne bih preživeo čak ni mali neuspeh u "Overlordu" ¹⁴ kada bi se saznalo da su se prilično velike snage odvojile za Balkan.« ¹⁵ U odgovoru na ovu poruku Čerčil je podsetio Ruzvelta šta je u Teheranu govorio o ovom problemu, uveravajući ga da se tada nije pomišljalo »o kretanju armija na Balkan: ali Istra i Trst u Italiji jesu stratejske i političke pozicije koje, kao što i sami jasno vidite, mogu proizvesti duboke i široke reakcije, pogotovu sada posle ruskih napredovanja«. ¹⁶ Američki predsednik sa svojim generalima iz Udruženog štaba baš zbog tih »dubokih i širokih reakcija« nije želeo da rizikuje nespornazume sa I. V. Staljinom, pa možda i novi rat.

12 Vinston ČERČIL, *Drugi svetski rat*, Prosveta, Beograd, tom V, str. 192.

13 The Library of Congress, Washington D.C., Foreign Policy Reports, April 1945, članak »Prospects for Balkan Federation« by W. N. Hadsel and Ona K. D. Ringwood.

14 Šifra za savezničko iskrcavanje u Normandiji, obavljeno 6. juna 1944, kada je otvoren drugi front u Evropi, na čemu je od 1941. godine insistirao J. Visarionovič Staljin.

15 The F. D. Roosevelt Library, Hyde Park, Box 6, vol. 3, June 29, 1944.

16 Roosevelt and Churchill, Their Secret Wartime Correspondence, dok. 400, July 1, 1944, str. 546.

I pored toga što je NOVJ postajao sve značajniji ne samo vojni no i politički faktor, problem Istre, Trsta, Slovenačkog primorja i Julijske krajine produbljavao je nesporazume u odnosima između vlade V. Britanije i NOP-a i NKOJ-a, još konkretnije između V. Čerčila i J. B. Tita. Ali su i nesaglasnosti između britanskog premijera i američkog predsednika u pitanju Istre, Trsta, Slovenačkog primorja i Julijske krajine bile sve oštrije, iako su imali i jednu dodirnu tačku: Jugoslovenima ne treba dozvoliti da zaposednu tzv. »spornu teritoriju« Istre, Trsta i Julijske krajine. Nije to bilo samo saglasno njihovom načelu iz Atlantske povelje o nepromenljivosti granica pre svršetka rata, nego je odgovaralo tadašnjem shvatanju koje je dominiralo u merodavnim političkim i vojnim krugovima Londona i Vašingtona, da prisustvo Jugoslovena u ovom prostoru praktično znači da se tu jednog dana mogu naći i Sovjeti! U nastojanju da nagovori Ruzvelta da napusti američke »krute planove«, Čerčil je menjao taktiku: verbalno je odustao od ove svoje namere, da bi posle izvesnog vremena neočekivano ponovo istupio pred svog saveznika. To očigledno nije odgovaralo smirenom temperamentu Franklina Ruzvelta, što proističe i iz njegovog neuobičajenog reagovanja na sastanku (21. februara 1944) sa svojim načelnicima štabova. Ruzvelt pita da li su oni upoznati sa britanskim predlogom da se SAD pridruže slanju ekspedicionih jedinica u Jugoslaviju, na što general Džordž Maršal (George Marshall, 1880-1959) odgovara odrečno.

Posle kategoričnog odgovora generala Maršala predsednik je bio ljutit. Rekao je da je »obavestio Premijera da neće razmatrati pitanje da u Jugoslaviju budu upućene čak i simbolične snage«. General Maršal je na to dođao da bi angažiranje armije SAD bilo veoma loše i da bi moglo dovesti do novog rata.¹⁷

Zahvaljujući, čini se, samo ovom razilaženju vojnih i državničkih vrhova SAD i V. Britanije Vinston Čerčil nije uspeo da do kraja rata ostvari svoj plan o iskrcavanju u »zoni severnog Jadrana« i o prodoru kroz Ljubljanska vrata, ali sve do svog pada nije napuštao ideju o onemogućavanju J. B. Tita da »postane i ostane apsolutni i beskompromisni gospodar Jugoslavije«. Jer, britanski premijer nije imao poverenja u novog jugoslovenskog lidera iako ga je u svom govoru u Donjem domu (22. II. 1944) glorifikovao, i odavao mu najveće priznanje na veliko iznenađenje ne samo Donjeg doma već i konzervativne, torijevske javnosti. Kad je saznao (20. septembra 1944) da je J. B. Tito neopaženo »pobegao« sa Visa »ne plativši kartaški dug«, ¹⁸ Čerčil je ponovo izlio svoju žuč u poruci generalu Vilsonu. No iako je bio veoma ljut na J. B. Tita kao na, tobože, »komunističkog« nevernika, Čerčil je savetovao Idu da - upućujući Titu »vrlo hladan telegram« - Britanci moraju »biti oprezni da mu (Titu) ne bismo pružili ispriku da se potpuno baci u ruski zagrljaj«. U istoj poruci premijer veli da uviđa da sa tadašnjom situacijom mogu »izići na kraj jedino...razgovorom u Moskvi. Moramo otvoreno pitati Ruse što je njihova politika«.¹⁹

Vinston Čerčil je mislio na *ad hoc* sastanak sa Staljinom, koji je održan u Moskvi od 9. do 17. oktobra 1944. Tada je britanski premijer ostvario sporazum sa Staljinom o podeli sfera uticaja na Balkanu i u Podunavlju, poznat (u odnosu na Jugoslaviju) kao famozni *fifty-fifty* dogovor.

17 The F. D. Library, Hyde Park, Map Room, Box 29, February 21, 1944.

18 F.O. 371/442266, R 18997/92.

19 D. BIBER, *Tito - Churchill, strogo tajno*, Beograd-Zagreb 1981, str. 323.

Zbog ovog diplomatskog poteza Čerčila i Idna da sami pregovaraju sa Staljinom, američki predsednik bio je gotovo i lično povređen. Svom moskovskom ambasadoru Averelu Harimanu (Averell Harriman, 1891-1987) naložio je, posle upornog Čerčilovog insistiranja, da se pridruži britanskim saveznicima, ali da nije ovlašćen da ma u čemu obavezuje svoju zemlju, da bude samo posmatrač.

Kad se u Vašingtonu saznalo za dogovor Čerčila i Staljina, Amerikanci su bili ozlojeđeni na svoje britanske saveznike. Stejt department je odmah negativno reagovao ističući da je »protivan doktrini sfera uticaja«, naročito takvim podelama kakve su ostvarene između V. Britanije i SSSR. Tog mišljenja je bio i Ruzvelt, ali je, na indirektno Čerčilovo nastojanje, preko Harija Hopkinsa (Harry L. Hopkins, 1890-1945), predsednikove desne ruke, pristao da moskovski dogovor o podeli sfera uticaja važi samo tri meseca.²⁰ Međutim, osim Grčke, sporazum Čerčil-Staljin nije nigde dalje primenjen, jer su ga događaji, vojni i diplomatski, prevazišli naglim prodiranjem Crvene armije u zemlje na koje se odnosio sporazum o podeli sfera uticaja (Rumunija, Bugarska, Mađarska i Jugoslavija).

Ruzveltov stav prema ovakvim postupcima britanskog premijera još je jedan dokaz o nesaglasnosti američke spoljne politike i Čerčilovih preokupacija sa Balkanom, a tu se uključuju Istra, Trst i Slovenačko primorje. Tako je još jednom problem ovih jugoslovenskih teritorija internacionalizovan. Mada je AVNOJ još 30. XI. 1943. potvrdio odluke ZAVNOH-a i SNOO o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i jadranskih ostrva te Slovenačkog primorja svojim matičnim zemljama u Federativnoj Jugoslaviji, Čerčil je celo ovo područje i dalje tretirao kao deo Italije, ignorišući volju naroda o čijoj je koži i volji bila reč i odluku najvišeg predstavničkog tela, doduše revolucionarnog, nove Jugoslavije.

To je bio, po zaključku J. B. Tita, još jedan novi dokaz da Britanci žele oduzeti nama (Jugoslovenima) kontrolu i uticaj u Istri i Slovenačkom primorju, i tako izvršiti pritisak na razvoj situacije u Jugoslaviji.²¹

Te svoje opsesije V. Čerčil se neće osloboditi do kraja mandata svoje vlade (kraj jula 1945). Rečit dokaz za to je i njegovo pismo upućeno južnoafričkom premijeru feldmaršalu Kristijanu Smatsu (Jan Christian Smuts, 1870-1950), u kojemu saopštava da ukoliko se »rat uskoro završi, rekao sam Aleksanderu (Harold Alexander, 1891-1969) da bude spreman za jedan brzi prodor oklopnim kolima«,²² naravno preko Trsta, Istre, Slovenačkog primorja i Ljubljanskih vrata. Čerčil je ne jednom priznao da bi taj njegov plan »daleko prevazilazio čisto vojne ciljeve«.

Ali kad u tome nije uspeo, Čerčil je nastavio novu varijantu »šatrovačke igre velike diplomatije«, kako je slične postupke istih krugova na Pariskoj konferenciji mira označio vispreni i žovijalni Moša Pijade.²³ Sugerisao je da zapadni saveznici ne dozvole Jugoslovenima da zaposednu Istru, Trst, Slovensko primorje. I to je bila samo pusta želja ovejanog torijevca, jer je jugoslovenska IV armija generala Petra Drapšina (1914-1945) odlučujuće za oslobođenje Trsta pretekla trupe zapadnih saveznika pod vrhovnom komandom generala Aleksandera.

20 The F. D. Roosevelt Library, Hyde Park, Hopkins Papers, Box 31, 051 Balkans.

21 Vojimir KLJAKOVIĆ, *Titova politika prema saveznicima u pitanju Istre i Slovenskog primorja 1941-1944*, Časopis za suvremenu povijest, Zagreb, br. II/1972, str. 55-56.

22 V. ČERČIL, *Drugi svetski rat*, tom VI, str. 95.

23 Sl. NEŠOVIĆ, *Moša Pijade i njegovo vreme*, Beograd 1968, str. 748.

Uz veoma teške borbe i velike žrtve ona je 21. aprila bila samo 71 km udaljena od Trsta, dok su se Aleksanderove jedinice tog dana nalazile tek na 308 km od Trsta; 27. aprila divizije jugoslovenske IV armije probile su se na samo 41 km od Trsta, a u to vreme saveznici su jedva dosegli do 222 km! A 1. maja, kada su Jugosloveni očistili glavninu neprijateljskih formacija u Trstu, Aleksanderove novozelandske trupe pod komandom generala Bernarda Frejberga (Sir Bernard C. Freyberg) bile su od Trsta udaljene svih 29 km, tako da su se u već oslobođenom Trstu pojavile tek 2. maja, uz pratnju združene kolone bornih kola. Te snage, potpomognute od Jugoslovena, izvršile su juriš na poslednje nemačko utvrđenje.²⁴

Na taj način bio je teško pogođen prestiž savezničke najsavremenije opremljene armije i ugled glavnokomandujućeg generala Aleksandera. Od tada ovaj osioni Britanac ispoljava veliko neprijateljstvo prema jugoslovenskim jedinicama koje su se nalazile na frontu čak do reke Soče. Nastojao je, sa V. Čerčilom, da se pod pretnjom upotrebe oružja Jugosloveni nateraju da napuste teritoriju koju su osvojili od neprijatelja. Međutim, za tako drastične mere protiv jedne savezničke vojske Britanci nisu dobili saglasnost američke administracije novog predsednika Harija S. Trumana (Harry S. Truman, 1884-1974). Vašington se kolebao tako da su savezničkog glavnokomandujućeg držali »vezanih ruku«. Žan-Batist Dirozol smatra da su takvim stavom Amerikanci »stajali na sredini između odlučnosti i mudrosti«.²⁵

Kriza oko Trsta vrlo brzo je dospela do zastrašujućeg stepena opasnosti i od oružanog sukoba. Mada i nova američka administracija nije želela da u Trstu ostanu Jugosloveni, predsednik Truman nije hteo da sledi Čerčila i »ratoborne« Italijane da se jugoslovenske trupe napadnu i primoraju da napuste tzv. »spornu teritoriju«. Izgovarao se da on to ne bi mogao opravdati pred Amerikancima, već je bio spreman da odgovori oružjem samo ako Jugosloveni prvi napadnu.

Na vrhuncu krize uspostavljena je permanentna i neposredna komunikacija između Trumana i J. V. Staljina. Tražio se nekakav modus vivendi. Staljin je ustao u odbranu J. B. Tita od nedoličnog ponašanja nekih savezničkih oficira prema Jugoslovenima, a naročito je protestovao što je general Aleksander upoređivao J. B. Tita sa Hitlerom i Musolinijem. Jugosloveni su bili, uprkos svemu, mirni, dostojanstveni, iako im nije bilo lako. Uviđalo se da su inicijativu u krizi oko Trsta preuzeli Vašington i Moskva. I sam J. B. Tito smatrao je da krizu treba što pre, ali časno prebroditi, pa je bio spreman, kako je i Staljin izjavio, da »iziđe na pola puta«.

I blagodareći tome, kriza je rešena 9. juna 1945. Tada je u Beogradu potpisan Sporazum o Juljskoj krajini između Jugoslavije s jedne, i V. Britanije i SAD s druge strane (Vidi prilog). Njime se uspostavlja Vojna uprava, podeljena na Zonu A i Zonu B. Ovim dokumentom se nije prejudiciralo definitivno razgraničenje. Zona B je predana Jugoslovenima, čiji se štab nalazio u Kopru.

²⁴ Jean-Baptiste DUROSELLE, *Le conflit de Trieste 1943-1945*, Bruxelles 1966, str. 160. - Na osnovu istraživanja ovog autora, u času oslobođenja Trsta u gradu se nalazilo oko 7000 Nemaca; 4000 je pobešlo brodom do reke Taljamenta (Tagliamento, slovenački Timent), gde su bili zarobljeni; ostalih 3000 predalo se Novozelancima. Međutim, najveći deo neprijateljskih trupa (16000), prema Ž. B. Dirozelu, predao se »Titovim partizanima već u Ilirskoj Bistrici«. Ove brojke variraju prema autorima na koje se poziva Ž. B. Dirozol.

²⁵ J. B. DUROSELLE, n. d., str. 163.

Ovaj provizorijum je ostao de facto do Pariske konferencije mira 1947. godine, i do potpisivanja Osimskih sporazuma (10. novembra 1975) između SFRJ i Republike Italije. Tada su bila rešena i druga značajna pitanja u odnosima između dva suseda.

Konačno su i međunarodno priznate odluke ZAVNOH-a i SNOO od 20, odnosno 26. septembra 1943, i njihova potvrda na Drugom zasedanju AVNOJ-a, jer su Čerčilove »sporne teritorije« postale integralni deo Jugoslavije: Istra, Rijeka, Zadar, jadranski otoci i Slovenačko primorje.

Vreme je potvrdilo opravdanost politike Jugoslovenske vlade u krizi oko Trsta i rešenja sadašnjeg statusa Istre, Rijeke, Zadra i jadranskih otoka, te Slovenačkog primorja, jer se u ondašnjim odnosima snaga između velikih saveznika i položaja Jugoslavije u tim odnosima više ništa nije moglo postići, iako je moralno pravo bilo na strani Jugoslovena. Ali koja je od ove tri velike sile, prema četvrtom ratnom savezniku, Jugoslaviji, uopšte uzimala u obzir moralno ili narodonosno pravo male zemlje, bez obzira na to što je ova dala doprinos pobjedi u ratu koji je daleko prevazilazio njene snage, osim spremnosti njenog ljudskog faktora da, bez obzira na žrtve, ostvari težnje svojih naroda za oslobođenjem i ujedinjenjem u jednu jaku federativnu državu koja će obezbediti svim narodima slobodu i nezavisnost, ekonomski i kulturni razvitak, a nacionalnim manjinama dati sva prava na slobodan nacionalni razvitak, sem autonomije.

SPORAZUM O JULJSKOJ KRAJINI

IZMEĐU DEMOKRATSKE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE S JEDNE I VELIKE BRITANIJE I SJEDINJENIH AMERIČKIH DRŽAVA S DRUGE STRANE

Beograd, 9. juna 1945.²⁶

1. Deo teritorije Julijske Krajine zapadno od linije na priloženoj karti, koji uključuje Trst, železničke pruge i puteve koji odatle vode u Austriju preko Gorice, Kobarida i Trbiža, a jednako i Pulu i pristaništa na zapadnoj obali Istre, biće pod komandom i kontrolom Savezničkog vrhovnog komandanta.

2. Sve pomorske, suvozemne i vazduhoplovne snage zapadno od linije naznačene na priloženoj karti biće stavljene pod njegovu komandu od trenutka kada ovaj Sporazum stupi na snagu. Jugoslovenske snage u tom području moraju biti ograničene na odred regularnih trupa čiji broj ne prelazi 2.000 vojnih lica računajući sve činove. Ove trupe će izdržavati administrativna služba Savezničkog vrhovnog komandanta. One će okupirati jedan distrikt koji će izabrati Saveznički vrhovni komandant, zapadno od deobne linije i neće im biti dozvoljen pristup u ostali deo područja.

3. Preko Savezničke vojne uprave, Saveznički vrhovni komandant upravljajući područjem zapadno od linije na priloženoj karti, Pulom i onim ostalim područjem na zapadnoj obali Istre, za koje smatra da je to potrebno. Jedna mala jugoslovenska misija može biti pridodata Štabu Osme armije kao posmatrač. Upotrebiće se sva ona jugoslovenska civilna uprava koja je već uspostavljena, a koja po mišljenju savezničkog vrhovnog komandanta radi zadovoljavajuće. Međutim, Saveznička vojna uprava

²⁶ »Međunarodni ugovori Federativne Narodne Republike Jugoslavije«, 1945/2, str. 18-20.

20. će biti ovlašćena da upotrebi bilo koje civilne vlasti koje smatra za najbolje u pojedinim mestima, kao i da menja administrativno osoblje po svom nahodanju.

4. Maršal Tito će povući jugoslovenske regularne snage koje su sad u delu Juliske Krajine zapadno od linije na priloženoj karti, kao i one koje su u gradu i okolini Pule, u 8 sati po griničkom vremenu na dan 12 juna. Aranžman za zadržavanje jugoslovenskog odreda spomenutog u tački 2 biće izrađen sudelovanjem Savezničkog vrhovnog komandanta i Jugoslovenske vrhovne komande.

5. Sve iregularne snage u tom području će, prema odluci Savezničkog vrhovnog komandanta u svakom pojedinom slučaju, ili izručiti svoje oružje savezničkim vojnim vlastima i raspustiti se, ili pak povući se sa tog područja.

6. Jugoslovenska vlada će vratiti stanovnike tog područja koje je uhapsila ili deportirala osim onih koji su 1939. godine imali jugoslovensko državljanstvo, i restituiraće imovinu koju je konfiskovala ili odnela.

7. Ovaj Sporazum ni u kom pogledu ne prejudicira, niti tangira definitivnu dispoziciju delom Julijske Krajine zapadno od linije. Jednako ni jugoslovenska vojna okupacija i uprava delova Julijske Krajine istočno od linije, ni u kom pogledu ne prejudicira, niti tangira definitivnu dispoziciju tim područjem.

Potpisano u Beogradu, 9 juna 1945.

Ministar inostranih poslova,
dr. Ivan Šubašić, s.r.

Ralph Skrine Stevenson, s.r.
Ambasador Njegovog Britanskog Veličanstva
Richard C. Patterson, s.r.
Ambasador Sjedinjenih Američkih Država

SUMMARY

THE INTERNATIONAL ASPECT OF THE ANNEXATION OF ISTRIA AND THE SLOVENIAN COAST TO THE NEW YUGOSLAVIA

Slobodan Nešović

The author considers the role of the Allies (Great Britain, the U.S.A. and the U.S.S.R.) in the issue of the annexation of Istria, Rijeka, the Slovenian coast, Zadar and the Adriatic islands to Yugoslavia. He also refers to the decisions on unification made by the District National Liberation Committee for Istria and the Executive Committee of the Liberation Front of Slovenia in September 1943, which were confirmed by ZAVNOH and AVNOJ. He points out that these decisions were in accordance with the principles of the Atlantic Charter signed by the Allies in London in 1941 and accepted by the Government of the U.S.S.R. The Charter, that is, implicitly recognized the right of nations to self-determination. However, Roosevelt's and Churchill's doctrine opposing any changes of pre-war state borders before the end of the war imposed a need for diplomatic flexibility on the Yugoslav side. And, in fact, NKOJ did not ask for international recognition of the above mentioned decisions at that time.

Detailed consideration is given to Winston Churchill's constant pressure on the Roosevelt administration in favour of an Allied landing in Istria in order to reach Central Europe as soon as possible, thus creating a »cordon sanitaire« towards the East, i.e. the U.S.S.R. Roosevelt persistently rejected this idea because of the need for concentrating forces on »another front« (in Normandy) and because of the danger of opening up in this way the possibility of a third World War.

Although the Allies did not agree on a landing in Istria, they agreed on one thing: the Yugoslavs should not be allowed to occupy the so-called »disputed territory« - Istria, Trieste and the Slovenian coast. However, Yugoslav forces arrived in Trieste before Field Marshal Alexander did (1st May, 1945). Together with Winston Churchill, Field Marshal Alexander attempted to make the Yugoslav forces, under threat of arms if necessary, leave the territory they had conquered, which led to the so-called »Trieste crisis«. The initiative in this crisis was taken by the U.S.A. and the U.S.S.R. J.B. Tito was prepared, as Stalin declared, to »meet the Allies halfway«. The crisis was resolved on 9th June, 1945, when the Agreement on the Julian Region between Yugoslavia on the one side, and Great Britain and the U.S.A. on the other side, was signed in Belgrade. A military administration was established under the Agreement and the territory was divided into Zone A and Zone B. This temporary solution remained in force until the Paris Peace Conference (1947).

The text of the Agreement made in Belgrade on 9th June, 1945, is quoted in the appendix.

RIASSUNTO

DIMENSIONE INTERNAZIONALE DELL'ANNESSIONE DELL'ISTRIA E DEL LITORALE SLOVENO ALLA NUOVA JUGOSLAVIA

Slobodan Nešović

L'autore esamina il ruolo degli alleati (Gran Bretagna, Stati Uniti d'America e Unione Sovietica) in merito alla questione dell'annessione alla Jugoslavia dell'Istria, di Fiume, del Litorale Sloveno, di Zara e delle isole adriatiche. Si richiama pure alle decisioni sul ricongiungimento emanate dal CPL Circondariale per l'Istria e dal Comitato Esecutivo del Fronte di Liberazione della Slovenia nel settembre 1943, ribadite da parte dello ZAVNOH e dell'AVNOJ. Si sottolinea che tali decisioni erano conformi ai principi della Carta Atlantica sottoscritta dagli alleati a Londra nel 1941 ed approvata anche dal Governo dell'URSS. Con essa, cioè, si riconosce implicitamente il diritto dei popoli all'autodeterminazione. Tuttavia, la dottrina di Roosevelt e di Churchill sull'immutabilità delle frontiere statali prebelliche fino alla fine della guerra, imponeva alla parte jugoslava accomodabilità diplomatica. In realtà, il Comitato Nazionale di Liberazione della Jugoslavia (NKOJ) in quel frangente non esigette il riconoscimento internazionale delle suddette decisioni.

Largo spazio viene dedicato all'esame della continua pressione esercitata da Winston Churchill sull'amministrazione Roosevelt affinché gli alleati effettuino uno sbarco in Istria per arrivare quanto prima all'Europa Centrale e formare una specie di »cordone sanitario« rispetto all'Est, ossia all'Unione Sovietica. Roosevelt continuò a respingere tenacemente quest'idea per poter concentrare le forze sul »secondo fronte« (in Normandia) ma anche per il pericolo d'innescare così la possibilità che scoppiasse la terza guerra mondiale.

Pur non esistendo l'accordo auspicato tra gli alleati circa lo sbarco in Istria, erano tutti concordi, invece, su una cosa: non bisognava permettere agli Jugoslavi di conquistare i »territori

contestati«: l'Istria, Trieste ed il Litorale Sloveno. Le forze jugoslave, tuttavia, giungono a Trieste prima del generale Alexander (1/5/1945). Costui, insieme a W. Churchill, cercano di convincere, magari minacciandole di ricorrere alle armi, le unità jugoslave a ritirarsi dal territorio conquistato, e si arriva così alla cosiddetta »crisi triestina«. In questa crisi l'iniziativa passa agli Stati Uniti ed all'Unione Sovietica. J.B. Tito, com'ebbe a dichiarare Stalin, era pronto a »venire incontro a metà strada«. La crisi viene composta il 9/6/1945 quando a Belgrado viene firmato l'Accordo sulla Venezia Giulia tra la Jugoslavia da una parte e, dall'altra, la Gran Bretagna e gli Stati Uniti. Con esso s'istituisce l'Amministrazione Militare ed il territorio viene suddiviso in Zona A e Zona B. Una soluzione provvisoria che rimane in piedi fino alla Conferenza della pace di Parigi (1947).

Il testo dell'Accordo di Belgrado del 9/6/1945 viene riportato in allegato.